

УДК 339.172

А. М. Гура,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту,

Білоцерківський національний аграрний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УКРАЇНІ

A. Gura,

Cand.Econ.Sci., associate Professor of management, Bila Tserkva national agrarian University

MODERN CONDITION AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EXCHANGE TRADE OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN UKRAINE

У статті розглядаються проблеми біржової торгівлі сільськогосподарської продукції. Особлива увага приділяється оцінці першопричин, які не стимулюють розвиток системи торгівлі через біржові установи вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками. Запропоновані заходи, які спрямовані на підвищення активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

The article considers the problems of exchange trade of agricultural products. Special attention is paid to assessment of the root causes, which does not stimulate the development of the system of trade through exchange institutions by domestic agricultural producers. Proposed measures for improvement of intensifying of trade in agricultural products.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, біржа, сільськогосподарські товаровиробники, інфраструктура.

Key words: agricultural products, exchange, agricultural producers, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в Україні сформовано передумови для активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема зерном, яка є одним з основних напрямів розвитку агропродовольчого ринку із кризового стану. Однак практична реалізація організаційно-економічного механізму державного регулювання збуту сільськогосподарської продукції з урахуванням саморегулювальної функції товарної біржі має здійснюватися з метою подолання негативних явищ.

Світова економіка розвивається на основі біржових торгів, однак в Україні біржовий механізм сприймається більшістю товаровиробників агропродовольчої продукції лише як інструмент при проведенні державних закупівельних і товарних інтервенцій. Вагомою проблемою у системі торгівлі сільськогосподарською продукцією є відсутність налагодженої інфраструктури. Відомо, що товаровиробники галузі знаходяться під впливом значного варіювання цін на сільськогосподарську продукцію на національних і міжнародних ринках. Однак споживачі й уряди намагаються їх стабілізувати через використання ф'ючерсів та опціонів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні дослідженнями питань становлення та розвитку біржового ринку займалися ряд вчених: В.П. Горьовий, Б.В. Губський, Б.П. Дмитрук, Р.П. Дудяк, О.В. Лактіонов, Г.Ю. Міщук, О.С. Мограб, М.О. Солодкий, О.М. Сохацька, Г.О. Шевченко та ін. Проте залишається широке коло невирішених проблем формування та ефективного функціонування біржового аграрного ринку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — здійснити оцінку сучасного стану розвитку біржової торгівлі та запропонувати шляхи його удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Крім захисту і підтримки агропродовольчого ринку ЄС, які забезпечуються інструментами Спільної сільськогосподарської політики, виробники і переробники використовують кілька підходів з метою управління ризиками: укладають контракти взаємної домовленості щодо твердої ціни; об'єднуються в кооперативи або групи з про-

дажу, щоб застрахуватися від цінних ризиків на основі взаємодомовленості та забезпечити середню ціну їх членам; використовувати страхуванням і ф'ючерсні ринки [1, с. 129].

Так, перша ф'ючерсна біржа була створена в 1948 р. в Чикаго (США) як Товарна Біржа з контрактами на відкладену поставку. Потім вийшов у дію ф'ючерсний контракт на пшеницю у 1865 р., а через три роки — контракт на кукурудзу в 1885 р. У цьому ж році виникла Товарна біржа в Парижі. Зазначимо, що в 1971 р. знову повернулися до такого інструменту, як "ф'ючерсний контракт", щоб дати можливість підприємствам захистити себе від цінних ризиків на агропродовольчу продукцію. Реалізуючи агропродовольчу продукцію на основі використання ф'ючерсних контрактів та опціонів, товаровиробники галузі одержують додаткові інструменти управління ризиками коливання цін.

За результатами аналізу функціонування товарних бірж виявлено, що за I квартал 2012 р. було проведено 1,4 тис. торгів, на яких для продажу запропоновано товарів і послуг на суму 26,9 млрд грн. і здійснено 15,4 тис. операцій на суму 26,4 млрд грн., або наявне збільшення на 26,2%.

У цілому в Україні на 1 квітня 2012 р. зареєстровано 569 бірж, але практичну діяльність вели 259. Серед них: універсальних, товарно-сировинних і товарних — 233 біржі, агропромислових — 13, нерухомості — 12, а також 1 валютна біржа. Середній обсяг одного торгу за звітний період на біржах становив 18,3 млн грн., що у 1,8 раза більше, ніж за I квартал 2011 р. Найбільший обсяг операцій припадає на агропромислові біржі (93,9%), товарно-сировинні та товарні (5,8%). На універсальних біржах обсяг операцій становив лише 0,3% від загального обсягу біржових операцій.

Коефіцієнт ліквідності укладених операцій (співвідношення обсягів укладених операцій до обсягів пропозицій) за I квартал 2012 р. на біржах країни дорівнює 98%. Найвищим коефіцієнт ліквідності був укладених операцій на агропромислових біржах (100%), на біржах нерухомості (91,3%), універсальних (95,9%), товарно-сировинних і товарних (71,6%).

Розглянемо динаміку кількості бірж в Україні відповідно до їх спеціалізації. За наведеними даними протягом досліджуваного періоду кількість зареєстрованих агропромислових бірж скоротилася на 10,3 і становила на початок 2012 р. — 25. Водночас, у 2012 р. функціонувало лише 14 агропромислових бірж, або дещо більше половини.

Основними видами сільськогосподарської продукції, яка реалізується через біржу, є зернові, горох ріпак, насіння соняшнику, тобто усі експортоорієнтовані культури. У 2011 р. у структурі пропозиції сільськогосподарської продукції на біржах найбільші частки займали такі культури: кукурудза на зерно (37,1%), ріпак (9,8%), пшениця 3 класу (7,9%), ячмінь товарний (7,8%), насіння соняшнику (6,4%). Зазначимо, що найбільшу час-

тку у структурі укладених спотових угод за видами товарів на біржах посідає сільськогосподарська продукція (67,2%), а серед укладених форвардних угод вона займає 69,9%.

Із загальних обсягів укладених операцій на торгівлю продукцією рослинництва припадало 58% (15,3 млрд грн.), на операції з продажу продовольчих товарів — 32,1% (8,5 млрд грн.), палива — 4,1% (1,1 млрд грн.) і продукцію тваринництва — 2,7% (0,7 млрд грн.). Порівняно з відповідним періодом попереднього року обсяги укладених операцій з купівлі-продажу продовольчих товарів збільшились у 2,2 раза, продукції рослинництва — у 1,4 раза. У 2012 р. порівняно з I кварталом 2011 р. зменшились обсяги укладених операцій з купівлі-продажу продукції тваринництва майже удвічі.

Зазначимо, що біржова торгівля продукцією і товарами за I квартал представлена в основному спотівим ринком. На умовах спотових операцій було виконано 99,3% всіх біржових операцій. Форвардні контракти склали лише 0,6%.

В Україні форвардні закупівлі зерна передбачені в одній із програм державної підтримки сільського господарства, участь в якій беруть виключно сільськогосподарські товаровиробники, її вперше було запроваджено у 2007 р [2]. Форвардні закупівлі зерна передбачають придбання товару на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого придбання під час укладення форвардного біржового контракту. Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року передбачено, що форвардний контракт — це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Здійснення форвардних закупівель зерна регулюється Законами України № 1877-IV "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 р., "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 4 липня 2002 р. № 37-IV, постановою Кабінету Міністрів України "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 р. № 736 із наступними змінами і доповненнями, іншими нормативно-правовими актами.

Законом "Про державну підтримку сільського господарства України" передбачено, що підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду та обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися шляхом застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому аграрному ринку України.

Відповідно до ст. 10 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" — Кабінет Міністрів України здійснює державне регулювання ринку

зерна шляхом запровадження системи державних форвардних закупівель. Порядок проведення державних форвардних закупівель зерна затверджений постановою Кабінету Міністрів України "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 р. № 736 із наступними змінами і доповненнями. Цей Порядок визначає механізм проведення Аграрним фондом державних форвардних закупівель зерна (далі — форвардні закупівлі) з метою формування державного інтервенційного фонду. Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна у сільськогосподарських товаровиробників в установленій маркетинговий період за фіксованою ціною та на умовах авансового платежу у розмірі 50% його повної вартості на момент укладення форвардного біржового контракту (далі — контракт). Постачання зерна згідно з контрактом здійснюється до 1 листопада, а остаточні розрахунки провадяться до 1 грудня поточного року.

Аграрний фонд здійснює форвардні державні закупівлі зерна врожаю поточного року за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік, у межах маркетингового періоду за мінімальними інтервенційними цінами, шляхом укладення на Аграрній біржі між Аграрним фондом та товаровиробником контракту. Форвардні закупівлі провадяться за мінімальними інтервенційними цінами, встановленими на зерно на відповідний маркетинговий період. Мінімальні та максимальні інтервенційні ціни на об'єкти державного цінового регулювання у 2011—12 МР, затверджені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України "Питання діяльності Аграрного фонду на організованому аграрному ринку у 2011—2012 маркетинговому періоді" від 10 лютого 2011 року № 17.

Для укладення контракту товаровиробник повинен здійснити відповідно до вимог законодавства комплексне страхування на випадок знищення або пошкодження майбутнього врожаю сільськогосподарських культур на користь Аграрного фонду. Договір страхування подається до Аграрного фонду разом із засвідченою копією платіжного доручення про сплату страхового внеску [3].

Аграрна біржа передає укладений контракт Аграрному фонду для прийняття ним остаточного рішення щодо виплати авансу товаровиробникові у разі подання вищезазначених документів та укладення договору складського зберігання зерна між покупцем і сертифікованим зерновим складом, який зазначений у заявці. Виплата товаровиробникові авансу провадиться Державним казначейством на підставі оригіналу контракту шляхом перерахування коштів на поточний рахунок товаровиробника. Товаровиробник у день надходження авансу на поточний рахунок видає Аграрному фонду податкову накладну на відповідну суму.

Остаточний розрахунок з товаровиробником за умови виконання контракту в повному обсязі

здійснюється Аграрним фондом на підставі поданих йому таких документів: договору складського зберігання зерна; складських документів на зерно, виписаних Аграрному фонду; акта приймання-передавання на весь обсяг зерна; картки аналізу зерна або посвідчення про його якість, виданого Державною хлібною інспекцією; податкових накладних на залишок суми вартості зерна, не оплаченої за контрактом.

Доставка зерна до суб'єкта його зберігання здійснюється за кошти товаровиробника. У разі неможливості постачання товаровиробником товару згідно з контрактом проведення остаточного розрахунку можливе лише після внесення до контракту відповідних змін. Для проведення остаточного розрахунку за контрактом Аграрний фонд подає Державному казначейству оригінал контракту, згідно з яким виплачувався аванс товаровиробникові, і акт приймання-передавання зерна в повному обсязі. Державне казначейство перераховує кошти на поточний рахунок товаровиробника у строк, визначений контрактом.

За результатами проведеного дослідження, частка біржової складової в структурі інтервенційних та експортних цін дорівнює відповідно 6,8 і 11,5%. На частку інфраструктурних витрат у структурі ціни закупівельної інтервенції припадає 10,9%, у структурі ціни товарної інтервенції — 6,6% від суми угоди за відсутності транспортної компоненти.

У структурі експортної ціни велика частка витрат припадає на митний збір — 0,2%, і, в кінцевому підсумку, збутові витрати досягають 15,8%.

Порівняльний аналіз реалізаційної ціни 1 т пшениці третього класу за можливими каналами збуту переконує, що найбільш економічно привабливим є експорт і продаж переробним підприємствам.

Висока частка інфраструктурних витрат, нерозуміння товаровиробниками переваг біржової торгівлі і той факт, що головними гравцями на біржі є трейдери, які акумулюють і формують на експорт великі запаси зерна, призводять до погіршення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників і деформації системи ціноутворення.

Проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання товарного біржового ринку" розроблено на виконання пунктів 139.1.3, 186.1, 186.2 Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2012 р. № 187.

На сучасному етапі запровадження економічних перетворень також постала нагальна потреба в удосконаленні законодавства, оскільки Закон України "Про товарну біржу", який набув чинності з 1 січня 1992 р., не відповідає вимогам, які висува-

ються на фінансовому ринку до біржової торгівлі [4].

При загальній тенденції розвитку товарного біржового ринку є низка факторів, які негативно впливають на нього. Так, відсутність на біржах систем гарантування виконання зобов'язань за біржовими угодами послаблює заінтересованість учасників ринку в біржовій торгівлі і, як наслідок, призводить до незначних її обсягів. Такі обсяги біржової торгівлі не сприяють розвитку сучасних біржових технологій та примушують товарні біржі здебільшого здійснювати організацію позабіржової аукціонної діяльності [5]. Суперечності у законодавстві спричинили значне збільшення кількості бірж. За результатами моніторингу Мінекономрозвитку, станом на 1 березня 2012 р. на українському ринку існує 605 товарних бірж, з них майже третина відсутня за місцезнаходженням, більше 8% перебуває у стадії припинення діяльності, переважна більшість не провадить свою основну діяльність як організатор біржової торгівлі для широкого кола потенційних клієнтів.

Основним завданням проекту Закону є запровадження правових та організаційних засад функціонування інфраструктурних елементів товарного біржового ринку, насамперед, його професійних учасників — товарних бірж і біржових брокерів. Проектом Закону чітко регламентується коло осіб, які не є професійними учасниками, але можуть бути допущені до здійснення біржових операцій товарами на товарній біржі; визначаються вимоги до діяльності юридичних і фізичних осіб, у тому числі працівників товарної біржі, їхні права, обов'язки та відповідальність. Проектом Закону запроваджується детальний механізм державного регулювання біржового товарного ринку, який на сучасному етапі відсутній. Важливим елементом ринкового ціноутворення на товарному ринку є запровадження правил і процедур діяльності, гарантування виконання зобов'язань за біржовими операціями, розкриття біржової інформації та запобігання маніпулюванню цінами. Товарна біржа отримує статус реального центру торгівлі, на якому здійснюється концентрація попиту та пропозиції на товари, формується ринкова ціна.

ВИСНОВКИ

Удосконалення законодавчої бази шляхом зміни законодавчих норм, що регулює відносини на товарному біржовому ринку, дасть змогу розвинути його в таких напрямках: створення інфраструктури товарного біржового ринку, розширення кола його учасників і прозорості їх діяльності; створення системи державного регулювання та контролю за біржовою діяльністю; формування засад саморегулювання професійних учасників товарного біржового ринку; розвиток прозорої системи ринкових відносин на товарному ринку, запровадження біржового цінового моніторингу; забезпечення інтеграції національного товарного біржового ринку в міжнародні ринки товарів на ос-

нові усталених практик і стандартів діяльності учасників товарного біржового ринку.

Література:

1. Солодкий М.О. Проблеми розвитку біржового товарного ринку в країні. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Поліссі України. — Т.1 / М.О. Солодкий. — К.: Алефа, 2004. — 786 с.

2. Постанова Кабінету Міністрів України "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 р. № 736 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/736-2007-п>

3. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання товарного біржового ринку" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=184805&cat_id=38606

4. Третяк О. М. Основні напрями активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13110/1/11tom.pdf>

5. Шарапа О. М. Розвиток біржової торгівлі в аграрній сфері економіки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2010_4-6/SHARAPA.pdf

References:

1. Solodkii, M.O. (2004), Problemy rozvytku birzhovoho tovarnoho rynku v kraini. Naukove zabezpechennia staloho rozvytku sil's'koho hospodarstva v Polissi Ukrainy [Problems of development of commodity exchange market in the country. Scientific support for sustainable agricultural development in Ukraine Polissya], vol.1, Alefa, Kyiv, Ukraine.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Resolution "On Implementation of state forward purchases of grain", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/736-2007-p> (Accessed 25 Oct 2013).

3. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2012), "Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to regulate commodity exchange market", available at: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=184805&cat_id=38606 (Accessed 25 Oct 2013).

4. Tretjak, O.M. (2010), "Main types of active stock trading in agricultural products in Ukraine", Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, [online], vol.168, no.2, available at: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13110/1/11tom.pdf> (Accessed 25 Oct 2013).

5. Sharapa, O.M. (2010), "The development of exchange trade in the agricultural sector of economy of Ukraine", Ahroikom, [online], vol. 4-6, available at: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_4-6/SHARAPA.pdf (Accessed 25 Oct 2013).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013 р.